

Studia Mediaevalia II.

*Archontológia a középkori egyháztörténet szolgálatában**

2019. november 6-án, a Magyar Tudományos Akadémia Pécsi Területi Bizottság székházának tanácstermében a PTE BTK TTI Középkori és Koraújkori Történeti Tanszék, a Pápai megbízottak a 14. századi Magyarországon – online adattár – Papal delegates in Hungary in the XIVth centuries – online database (NKFIH NN 124763) kutatócsoport, az MTA–PTE–ELTE Középkori magyar egyházi archontológia 1000–1387 kutatócsoport, a PTE Egyháztörténeti Kutatóközpont, valamint az MTA PAB Egyháztörténeti Munkbizottság szervezésében került sor a középkori egyháztörténet kutatásának – elsősorban módszertani – kérdéseit tárgyaló műhelykonferencia megtartására.¹

Lénárd László, a helyszínt biztosító MTA PAB elnöke bevezetőjében az MTA II. Szakbizottságának munkáját méltatta, valamint kitért a Fedeles Tamás (PTE BTK TTI) által 2018. novemberben Mátyás király és az Egyház címmel megszervezett konferencia sikerére. Font Márta (MTA PAB, alelnök) az esemény helyszínét, illetve a munkabizottság munkáját emelte ki. Végül Kiss Gergely Bálint az MTA PAB Egyháztörténeti munkabizottságának elnöke, a rendezvény szervezője köszöntötte a résztvevőket, majd ismertette a nap programját.

A délelőtti szekciók elnöki teendőit Zsoldos Attila, akadémikus látta el. Elsőként Font Márta (PTE BTK TTI, egyetemi tanár – MTA–PTE–ELTE Középkori magyar egyházi archontológia 1000–1387 kutatócsoport-vezető) tartott előadást az *Union der deutschen Akademien der Wissenschaften* müncheni szimpóziumának eredményeiről, mely kapcsán a nyomtatott és a digitális adatbázis párhuzamosságának lehetőségeire és jelentőségére hívta fel a figyelmet. Az előadó

* Az ismertetés a PTE BTK TTI és az Ujkor.hu szerkesztőségének kooperációja keretében elsőként az Ujkor.hu oldalon jelent meg: <http://ujkor.hu/content/studia-mediaevalia-ii-archontologia-kozepkori-egyhaztortenet-szolgالاتaban>

¹ A nagy aktualitással bíró egyháztörténet-kutatások aktuális helyzetének megvitatására immár második alkalommal került sor Pécsen. Az első alkalomról a PTE BTK IDI doktorandája, Schvéd Brigitta beszámolójából értesülhetünk, az Ujkor.hu portálon. <http://ujkor.hu/content/studia-mediaevalia-egyhaztorteneti-diplomatikai-es-archontologiai-workshop> (utolsó letöltés: 2020. 04. 14.)

emellett a kutatóhálózatok egymás közti kapcsolatát emelte ki, valamint a német *Akademien Aktuell* folyóirat példáján keresztül mutatta be az akadémiai mutatók publikálásának fontosságát és formáját.

Thoroczky Gábor (ELTE BTK TI, egyetemi docens, MTA–PTE–ELTE Középkori magyar egyházi archontológia 1000–1387 kutatócsoport) előadásában kiemelte, hogy noha a források mennyiségének és jellegének tükrében a 10–11. század archontológiai vagy prozopográfiai kutatása erősen korlátozott, ugyanakkor, mivel a kereszténység már a 10. században is kiemelt szerepet töltött be a Magyar Királyságban, ezért a vonatkozó időszak vizsgálata nem megkerülhető. Az előadó utalt továbbá a Kalocsa és Pécs között fennállt liturgikus kapcsolatra, valamint a nyitrai püspökség alapításának német mintáit tárta fel. Thoroczky emellett felhívta a figyelmet a főesperességek és a 12–13. században kialakuló társaskáptalanok kapcsolatának fontosságára, valamint a dékánkanonoki névsor összeállításának szükségességére is. A forrásokban sporadikusan felbukkanó prebendáriusok, karbéli papok és a plébánosok összegyűjtését és vizsgálatát csupán a másod- és harmadfokú exemptióval rendelkező intézmények (királyi egyházak, városi plébániák) esetében tartja szükségesnek.

C. Tóth Norbert (MTA–HIM–SZTE–MNL, tudományos főmunkatárs) a magyarországi káptalankutatás historiográfiáját tekintette át. Három szakaszt különített el: 1. a „klasszikusok” csoportja; 2. Köblös József és az őt követő kutatók 3. a jövőben várható feldolgozások. A káptalankutatás első szakaszának felidézésekor C. Tóth kiemelte – többek között – Bedy Vince, Bunyitai Vince és Kollányi Ferencz munkásságát. Felhívta a figyelmet azonban arra is, hogy a fenti szerzők számára a források hozzáférhetősége korlátozott volt, ami erősen befolyásolja e munkák felhasználhatóságát. A második szakaszt Köblös József munkássága vezette fel, munkáját módszertani cezúra jellemzi, és követendő példát támasztott azzal, hogy először egy archontológiai adattárat állított össze. A munka fonalát Koszta László vette fel, ezt fémjelzi a Capitulum kutatócsoport. Az „új hullám” képviselői között Fedeles Tamást említette meg, aki Köblös szempontjait újabbakkal egészítette ki, amelyeket Kristóf Ilona és G. Tóth Péter is alkalmaztak disszertációjuk elkészítése során. A jelenlegi doktori hallgatók közül Horváth Terézia, Kovács István és Ribi András munkásságát emelte ki az előadó.²

A kutatás jelenét taglalva C. Tóth ismertette azt a 15 székes- és társaskáptalant, amelyek részben vagy egészében feldolgozásra kerültek. A jövőt illetően négy pontban foglalta össze a kutatói feladatokat: 1. a vatikáni kutatások relevanciáját emelte ki; 2. egyéni életpályák felderítését javasolta; 3. a kanonokok számának, a

² Ribi András időközben megvédte a „A fehérvári johannita (keresztes) konvent története a késő középkorban (1390–1543)” című doktori értekezését. <https://doktori.hu/index.php?menu-id=193&lang=HU&vid=20948> (utolsó letöltés: 2020. 04. 14.)

méltóságviselés hosszának, valamint az oltárigazgatóság szerepének újragondolásának fontosságára hívta fel a figyelmet; 4. szerzetesi intézmények feltárásának időszerűségét is említette.

Fedeles Tamás (PTE BTK TTI, egyetemi tanár, MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, tudományos főmunkatárs) a *Camera Apostolica* forráskorpusz kapcsán tartotta meg előadását, melynek jelentősége, hogy az ismertetett kútfők adhatják a legtöbb új adatot az egyházi társadalom vizsgálatához. Példaként említette az előadó György boszniai, majd veszprémi püspök esetét, akit a magyar történetírás Engel Pál archontológiai munkája révén adatol, Fedeles ugyanakkor újabb forrásokkal tudta kiegészíteni György élet- és hivatali pályáját. Két forráscsoport, egyfelől a *Visitatio ad limina apostolorum*, másrészt pedig az *Introitus et Exitus* fontosságát emelte ki az előadó, amelyek érdemben egészíthetik ki Lukács József nagyszabású munkáját.

Kiss Gergely Bálint (PTE BTK TTI, egyetemi docens, Pápai megbízottak a 14. századi Magyarországon (1294–1378) kutatócsoport vezetője) előadásában ismertette a *Fasti Ecclesiae Gallicanae* (FEG) projektet. A külföldi kutatócsoportok közül az 1994 óta működő FEG ápolja a magyar medievisztikával a legszorosabb kapcsolatot. A francia kutatás kb. 140 egyházmegye püspökeinek, méltóságviselőinek, kanonokjainak prozopografikus adattárának összeállítását tűzte ki célul az 1200–1500 közötti időszakra vonatkozólag. Az előadás ismertette az adatbázis szerkezetét, működését, amely számos tanulsággal szolgálhat a hazai kutatás számára is. Egyéb adatbázisok között említésre került a portugál (*Fasti Ecclesiae Portugaliae*), a svájci (*Helvetia Sacra*) a spanyol (*TEMPLA*), az angol (*Fasti Ecclesiae Anglicanae*) és az ír (*Fasti Ecclesiae Hiberniae*) kutatás is.

Dreska Gábor (ELTE BTK TI, egyetemi adjunktus, MTA–PTE–ELTE Középkori magyar egyházi archontológia 1000–1387 kutatócsoport) egy szemléletes teoretikus bevezető után az MTA–PTE–ELTE Középkori magyar egyházi archontológia 1000–1387 kutatócsoport adatfelvételének eszközeit ismertette. Elsőként a Wikipedia szabadon szerkeszthető online enciklopédia fogalommeghatározását³ emelte ki az archontológia kapcsán, majd ugyanezen fogalom magyarázatára Engel Pál definícióját ismertette.⁴ A két meghatározás alapján Dreska az archontológia-készítés elméleti háttere és gyakorlati megvalósítása közötti ellentmondásra hívta fel a figyelmet. Amennyiben az Engel Pál által meghatározott definíciót vesszük alapul, úgy a középkori Magyar Királyság esetében az archontológiai munkálatok befejeződtek. A projekt célja azonban nem csupán egy alapos lista összeállítása, hanem adatbázis létrehozása és karrierutak elemzése is.

³ <https://hu.wikipedia.org/wiki/Archontológia> (utolsó letöltés: 2020. 04. 14.)

⁴ Történeti segédtudományok. Szerk. Bertényi Iván. Budapest, 2006. 27–33.

Ribi András (MTA–PTE–ELTE Középkori magyar egyházi archontológia 1000–1387 kutatócsoport) a budai káptalan kapcsán kívánta ismertetni az országos hatáskörrel rendelkező hiteleshelyi intézmények egy szegmensét. Forrásbázisát 983 db kiadvány fémjelzi, módszertanában pedig C. Tóth Norbert nyitrai káptalan esetében megfogalmazott alapelveit követte. Ribi a problémák között kiemelte, hogy noha a budai káptalan méltóságsorai folyamatosak, az oszloposkanonkokat – *ad hoc* jelleggel – 3–11 kanonok is követheti, ráadásul hiányoznak a megkülönböztethetőség jelei, azaz az *alter* vagy a *predictus* szavak. Kérdéses a testület létszáma is, noha Mályusz Elemér 12 főben határozta meg azt, Köblös József, saját kutatásai nyomán, ezt 24 főre igazította ki, Ribi szerint azonban az utóbbi szerző munkájában is sok pontatlanság lelhető fel, ezért a pontos behatárolás a jövő feladatai közé tartozik.

Buják Gábor (MTA–PTE–ELTE Középkori magyar egyházi archontológia 1000–1387 kutatócsoport) a szlovák egyháztörténeti kutatások elmúlt három évtizedének körképét ismertette. Az előadó szerint a szlovák történetírás kettős fókusszal közelít a múlt megismeréséhez: egyfelől a szlovákság mint népcsoport történetének feltárását, másrészt viszont Szlovákia politikai történetének megismerését tűzi ki maga elé. A szlovákiai egyháztörténeti kutatások fejlődéstörténete kapcsán az előadó kiemelte, hogy az a magyarral párhuzamos, ugyanakkor a történeti kutatásokat a 20. századi politikai rendszerváltásai kevésbé terhelték éles cezúrákkal. Hasonló trendek bontakoznak ki, noha az alapok nem olyan szilárdak, mint Magyarországon, emiatt pedig a kulcskérdések gyakorta tisztázatlanok. Az elmúlt évtized kutatásainak fókuszát az intézménytörténet feltárása képezte, emellett pedig a rokontudományok – például a régészet vagy a művészettörténet – is meghatározó szereppel bírnak.

Végül a DeLegatOnline kutatócsoport tagjai (Kiss Gergely Bálint, Barabás Gábor [PTE BTK TTI, egyetemi adjunktus], Báling Péter [[PTE BTK TTI, tudományos segédmunkatárs, IT fejlesztés] és Maléth Ágnes [PTE BTK TTI, tudományos munkatárs]) mutatkoztak be. A kutatócsoport célja, hogy a Magyar Királyság középkori történetéhez kapcsolódó valamennyi pápai képviselőként azonosítható személyt összegyűjtése. Az adatbázisban rögzített prozopográfiai adatlapok és a jelenlegi lehetőségek (pápai megbízások tartalmi, időbeli és területi lekérdezése) mellett további statisztikai elemzések (família/udvartartás), genealógiai táblázatok és itinerárium elkészítései is várhatók. A résztvevők kiemelték néhány 14. század kutatására vonatkozó sajátosságot, melyeket a projekt kapcsán tapasztaltak. Így pl. a hasonló nevű egyházi személyek összekeveréséből adódó félreértéseket, valamint a forrásadottságok jellegzetességeit (mennyiségi és minőségi változásukat), illetve a pápai képviselő sajátosságait (*legatus*, *nuntius*, *iudex delegatus/conservator* és *administratio/executor*). Báling Péter az adatbázis bemutatása közben felhívta a figyelmet annak előnyeire (interaktivitás, naprakész jelleg, az adatok

flexibilitása, strukturális keresés lehetősége), valamint nehézségeire is (történelmi dátumok kezelése). A jelenlegi fejlesztések ismertetése során kitért többek között a geneaológiai táblázatok, az itinerárium-készítés és a térképes megjelenés lehetőségeire.

A workshop második szekciójában az archontológia-készítés és az adatbáziskezelés mint a történelmi kutatómunka segédletének megvitatására került sor. A diszkusszió Báling Péter (DELegatOnline / MTA–PTE–ELTE Középkori magyar egyházi archontológia 1000–1387 kutatócsoport) vitaindítójával vette kezdetét, amely során az előadó kifejtette az adat és az adatelemzés sajátosságait, az excel táblázatból exportálható adatok előnyeit. Véleménye szerint ezek kiváló alapját képezhetik az egyházi topográfia készítésének, emellett fontos, hogy az informatikai platform szervesen kapcsolódik a nemzetközi trendekhez, így szélesebb körű együttműködéseket is előkészíthet. Báling előadása után Zsoldos Attila és C. Tóth Norbert adtak hangot a módszerrel kapcsolatos kétségeiknek, miszerint az különböző személyek összemosásának veszélyét hordozza magában, egyúttal pedig felhívták a figyelmet arra is, hogy a kutató elveszítheti azt a levéltári szemléletet, ami a személyek azonosíthatóságának elengedhetetlen feltétele. Az MTA–PTE–ELTE Középkori magyar egyházi archontológia 1000–1387 kutatócsoport tagjai ezzel szemben kifejtették, hogy az adatbázis csupán egy olyan platform, ahol az adatok egymás mellé rendszerezve, gördülékenyen áttekinthető módon kerülnek összegyűjtésre, a konzekvenciák levonása azonban a történész feladata marad. A dilemma elsődleges forrását a platform minősége jelentette, hiszen az adatbázis Zsoldos és C. Tóth szerint már az azonosított személyek listáját jelenti, nem pedig valamennyi a forrásokban fellelt nevet.

A vita során Thoroczkay Gábor felhívta a figyelmet a középkori magyar települések meghatározásának problémás voltára. Erre reflektálva Zsoldos kifejtette, hogy a városok kérdésének – jelenleg – nincs megnyugtató megoldása, Solymosi László akadémikus (ELTE BTK TI, professor emeritus) pedig javaslatot tett arra, hogy a forrásban szereplő latin szót meghagyva hivatkozzanak a települések jogállására. Zsoldos Attila ugyanakkor megjegyezte, hogy ezek a szavak gyakorta nem következetesek.

Thoroczkay Gábor vetette fel a délelőtti megfogalmazottak alapján, hogy a vatikáni forrásokat szélesebb körben be kellene vonni a kutatásba. Fedeles Tamás szerint a pápai bullák elemzése még várat magára, abban találhatnak releváns információkat. Maléth Ágnes szerint az *Introitus et Exitus* fondot is érdemes a *procuratorok* kapcsán fellelőzni, sokszor ugyanis ezek segítenek kiegészíteni más adatokat, így a főpapok által adott pápai taxák tényleges befizetését.

A vita utolsó szakaszában a kiadatlan Árpád-kori okleveles források mennyiségéről esett szó. Zsoldos Attila, Thoroczkay Gábor kérdésére kifejtette, hogy körülbelül 100 oklevél hiánya valószínűsíthető. Zsoldos Attila azt tanácsolta a ku-

tatócsoportnak, hogy fordítsanak kellő figyelmet azokra az oklevelekre, amelyek formai vagy tartalmi szempontból kevésbé illeszkednek az Árpád-kori diplomák sorába, ezek ugyanis nagy jelentőséggel bírhatnak. Az akadémikus emellett javaslatot tett a Kárpát-medence levéltáraiak alapos vizsgálatára, e jelentős iratanyag áttekintését megkerülhetetlennek vélte.

Font Márta zárszavában a műhely munkáját, összehívásának eredményességét méltatta. Véleménye szerint az eszmecsere hasznos és időszerű volt mind az induló kutatócsoport, mind az archontológiai és prozopográfiai kutatásokat folytatók számára. Természetesen a kutatócsoport nem fog tudni hiánytalanul eleget tenni az elhangzott javaslatoknak, ugyanakkor reményének adott hangot a professzorasszony a folytatólagos és folyamatos publicitás lehetősége kapcsán. Ezek – akár a jelenlegihez hasonló – szakmai fórumok hívószavaiként is megjelenhetnek a jövőben, ami kapcsán Font Márta kifejtette, hogy a kutatócsoport szeretne ezután is kapcsolatfelvételi és további diszkussziós lehetőséget biztosítani a téma kutatói számára.

Az esemény végén a szervezők reményüket fejezték ki arra vonatkozólag, hogy az előadások anyaga írott publikáció formájában is megjelenhet.⁵

Kovács István

⁵ Thoroczkay Gábor szerkesztésében időközben megjelent a Püspökök, káptalanok, tizedek (Pécs, 2020) című kötet, amely részben az MTA–PTE–ELTE Középkori magyar egyházi archontológia 1000–1387 kutatócsoport tagjai előadásainak írott változatait tartalmazza. L. Barabás Gábor recenzióját jelen kötetben.